

DUNYO TILSHUNOSLIGIDA MOLIYA SOHASI TERMINOLOGIYASINI O'RGANILISHI HAQIDA

S.A Xashimova *fil.f.d (DSc), professor*
Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti
Turg'unboyeva Diyoraxon Ahad qizi
Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti magistrant

Annotatsiya. *Ushbu maqolada dunyo tilshunosligida moliya sohasi terminologiyasini o'rganishga oid nazariy yondashuvlar tahlil qilinadi. G'arbiy va Rossiya terminologiya maktablarining asosiy qarashlari, moliyaviy terminlarning kommunikativ, funksional va tizimli xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Mayer-Teresa Cabré, Juan C. Sager, Eugene Nida, Mona Baker, Peter Newmark, D. S. Lotte, V. P. Danilenko, K. Ya. Averbukh, M. N. Volodina va A. V. Anikin kabi olimlarning nazariy qarashlari qiyosiy tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqot natijalari moliya terminologiyasining tizimli, me'yoriy va kommunikativ xususiyatini yoritishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *terminologiya, moliya terminlari, kommunikativ yondashuv, terminologik tizim, standartlashtirish, semantika, tarjima, G'arb tilshunosligi, Rossiya terminologiya maktabi.*

Dunyo tilshunosligida moliya sohasi terminologiyasini o'rganilishi haqida

Dunyo tilshunosligida moliya sohasi terminologiyasini o'rganish terminologiya nazariyasining shakllanishi va rivoji bilan uzviy bog'liq holda amalga oshirilgan. Iqtisodiyot va moliya sohaslarining jadal taraqqiy etishi, xalqaro moliyaviy munosabatlarning kengayishi natijasida ushbu sohalarga oid tushunchalarni aniq va lo'nda ifodalovchi terminlarga ehtiyoj ortdi. Shu sababli moliya terminlari tilshunoslikda maxsus leksik birliklar tizimi sifatida tadqiq etila boshlandi.

Xorijiy tilshunoslikda moliya terminologiyasi, asosan, maxsus leksika doirasida o'rganiladi. Tadqiqotlarda moliyaviy terminlarning asosiy xususiyatlari sifatida ularning aniqligi, barqarorligi va bir ma'noliligi alohida ta'kidlanadi. Chunki moliya sohasi terminlari iqtisodiy jarayonlarni ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi va ularning noto'g'ri talqini amaliy faoliyatda jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin. Shu bois termin va tushuncha o'rtasidagi moslik masalasi dunyo tilshunosligida muhim ilmiy muammo sifatida qaraladi.

Jahon tilshunosligida moliya sohasi terminologiyasining semantik xususiyatlarini o'rganishga ham katta e'tibor qaratiladi. Moliyaviy terminlarning ma'no doirasi, ularning tor yoki keng tushunchani ifodalashi, shuningdek, terminlarning umumtil leksikasi bilan munosabati tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ayrim moliyaviy terminlarning ko'p ma'nolilik xususiyatiga ega bo'lishi ularni lingvistik jihatdan chuqur tahlil qilishni talab etadi.

Shuningdek, xorijiy tadqiqotlarda moliya terminologiyasining shakllanish manbalari ham keng yoritiladi. Moliyaviy terminlar tarixiy rivojlanish jarayonida turli manbalar asosida shakllangan bo'lib, ularning muhim qismi boshqa tillardan o'zlashgan. Xususan, xalqaro iqtisodiy aloqalarning rivoji natijasida ayrim moliyaviy terminlar ko'plab tillarda deyarli bir xil shaklda qo'llanilmoqda. Bu holat moliya terminologiyasining xalqaro xarakterga ega ekanini ko'rsatadi.

Tilshunoslikda terminologiya masalalari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab jadal sur'atlar bilan rivojlana boshladi. Globallashuv jarayoni moliya terminologiyasining rivojiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xalqaro moliyaviy institutlar, transmilliy banklar va fond bozorlari faoliyatida ayrim tillarning ustun mavqega ega bo'lishi natijasida moliyaviy terminlar keng miqyosda tarqalmoqda. Bu holat terminlarning boshqa tillarga o'zlashuvi, milliy til me'yorlariga moslashuvi hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tilshunoslik nuqtayi nazaridan chuqur tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

1. Mayer-Teresa Cabré va kommunikativ terminologiya nazariyasi

Terminologiya sohasida yetakchi olimlardan biri ispaniyalik Mayer-Teresa Cabré hisoblanadi.¹ U tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ terminologiya nazariyasiga ko'ra, terminlar faqat maxsus sohada qo'llaniladigan birliklar emas, balki tilning real kommunikatsiya jarayonida faol ishlatiladigan qismidir. Cabréning fikricha, har bir termin, jumladan moliyaviy terminlar ham, ikki tomonlama xususiyatga ega. Bir tomondan, ular iqtisod va moliya sohasiga oid maxsus bilimlarni ifodalaydi. Ikkinchi tomondan esa, ular umumiy til birliklari kabi til qoidalariga bo'ysunadi va turli matn hamda nutq vaziyatlarida qo'llaniladi.

Olimaning ta'kidlashicha, moliyaviy terminlarni ularning qo'llanish kontekstidan ajratib o'rganish to'liq natija bermaydi. Termin ma'nosi professional diskurs, matn janri va kommunikativ maqsadga bog'liq holda aniqlanadi. Shu sababli moliyaviy terminologiyada ma'no o'zgaruvchanligi, ko'p ma'nolilik va vaqt o'tishi bilan semantik rivojlanish kuzatiladi.

Cabré termin bilan umumiy leksik birlik o'rtasidagi chegara doimiy emasligini qayd etadi. Ko'plab moliyaviy terminlar dastlab umumtil so'zlari bo'lib, keyinchalik professional sohada qo'llanishi natijasida maxsus va aniq ma'noga ega bo'ladi. Bu jarayon terminologizatsiya deb ataladi. Cabréning kommunikativ yondashuviga ko'ra, moliyaviy terminologiya ochiq, dinamik va funksional tizim hisoblanadi. U professional muloqot, bilimlar tizimi va til amaliyoti bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi va rivojlanadi.

2. Juan C. Sager va terminologiyaning amaliy nazariyasi

¹Cabré, M. T. (1999). Terminology: Theory, Methods and Applications. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. — P. 35–62.

Terminologiya nazariyasi rivojiga katta hissa qo'shgan olimlardan biri buyuk britaniyalik Juan C. Sager hisoblanadi.² U terminologiyani nafaqat lingvistik hodisa, balki fan, texnologiya va professional faoliyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan amaliy va ijtimoiy tizim sifatida talqin qiladi.

Sagerning yondashuviga ko'ra, terminlar maxsus bilimlarni aniq va tizimli tarzda ifodalash uchun xizmat qiladi. Shu bois terminologiyaning asosiy vazifasi mutaxassislar o'rtasida aniq, bir ma'noli va samarali kommunikatsiyani ta'minlashdan iborat. Bu jihat, ayniqsa, moliyaviy sohada muhim ahamiyat kasb etadi, chunki moliyaviy terminlarning noto'g'ri yoki noaniq qo'llanilishi amaliy xatolarga olib kelishi mumkin.

Olim terminologiyani standartlashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, terminlarning tartibga solinishi va yagona tizim asosida ishlatilishi ilmiy va professional muloqot sifatini oshiradi. Moliyaviy terminologiyada bu jarayon moliyaviy hujjatlar, qonunchilik matnlari va xalqaro bitimlarda aniqlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Sager terminlarni faqat tayyor birliklar sifatida emas, balki ma'lum kommunikativ ehtiyoj natijasida shakllanadigan vositalar deb hisoblaydi — bu yondashuv moliyaviy terminologiyaning doimiy ravishda yangilanib borishini izohlashga imkon beradi.

3. Eugene Nida va dinamik ekvivalentlik nazariyasi

Tarjima nazariyasining rivojiga katta hissa qo'shgan olimlardan biri amerikalik Eugene Nida hisoblanadi.³ U tomonidan ilgari surilgan dinamik ekvivalentlik nazariyasiga ko'ra, tarjimaning asosiy maqsadi manba matndagi mazmun va ta'sirni qabul qiluvchi til o'quvchisiga iloji boricha tabiiy va tushunarli tarzda yetkazishdan iborat. Nida terminlarni tarjima qilishda faqat shakliy moslik emas, balki funksional va semantik tenglikni ta'minlash muhimligini ta'kidlaydi.

Nidaning qarashlariga ko'ra, moliyaviy terminlar tarjimasida madaniy va ijtimoiy omillarni hisobga olish zarur. Chunki ayrim moliyaviy tushunchalar turli mamlakatlar va iqtisodiy tizimlarda farqli mazmunga ega bo'lishi mumkin. Shuning uchun tarjimon terminning so'zma-so'z tarjimasidan ko'ra, uning kommunikativ vazifasini to'g'ri ifodalashga e'tibor qaratishi lozim.

4. Mona Baker va matn darajasidagi ekvivalentlik

Zamonaviy tarjimashunoslikda muhim o'rin tutgan buyuk britaniyalik olimona Mona Baker⁴ tarjimini matn darajasida tahlil qilishni taklif etadi va tarjima jarayonida ekvivalentlikning turli darajalari mavjudligini asoslaydi. Bakerga ko'ra, ekvivalentlik faqat so'z yoki termin darajasida emas, balki gap, matn va diskurs doirasida ham qaralishi kerak.

²Sager, J. C. (1990). *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. — P. 13–28.

³Nida, E. (1964). *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill. — P. 159–160.

⁴Baker, M. (1992). *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge. — P. 26–42.

Mona Baker moliyaviy terminlarni tarjima qilishda kontekst, kollokatsiya va matnning umumiy mazmuni muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. U terminologik birliklar tarjimasida to'g'ridan-to'g'ri moslik bo'lmagan hollarda izohlash, tavsifiy tarjima yoki funksional muqobillarni qo'llashni maqbul usul sifatida ko'rsatadi. Eugene Nida va Mona Bakerning qarashlari birgalikda moliyaviy terminlarni tarjima qilishda mazmuniy aniqlik, funksional moslik va kontekstga moslashuv tamoyillarini asoslab beradi.

5. Peter Newmark va semantik-kommunikativ tarjima yondashuvi

Zamonaviy tarjimashunoslikda muhim o'rin egallagan buyuk britaniyalik olimlardan biri Peter Newmark hisoblanadi.⁵ U tarjimani lingvistik aniqlik va kommunikativ samaradorlik o'rtasidagi muvozanat sifatida talqin qiladi. Newmarkning asosiy nazariy tushunchalaridan biri — semantik tarjima va kommunikativ tarjima o'rtasidagi farqdir. Semantik tarjima manba matnning shakliy va mazmuniy xususiyatlarini imkon qadar aniq saqlashga yo'naltirilgan bo'lsa, kommunikativ tarjima qabul qiluvchi auditoriya uchun tushunarli va tabiiy bo'lishni asosiy maqsad deb biladi.

Peter Newmark terminlarni tarjima qilish masalasiga alohida e'tibor qaratadi. U terminlarni oddiy leksik birliklardan farqlab, ularning referensial aniqligi va tizimli xususiyatini ta'kidlaydi. Moliyaviy terminlarni tarjima qilishda so'zma-so'zlik har doim ham xato emasligini, aksincha, ayrim hollarda aynan so'zma-so'z tarjima terminologik aniqlikni saqlab qolishga xizmat qilishini qayd etadi. Shu bilan birga, agar manba tildagi termin qabul qiluvchi tilda mavjud bo'lmasa, tavsifiy tarjima yoki funksional muqobilni qo'llashni tavsiya etadi.

Newmark, shuningdek, tarjima jarayonida madaniy omillarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Olimning fikricha, tarjimon nafaqat til mutaxassisi, balki mazkur soha bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lishi lozim. Peter Newmarkning nazariy qarashlari moliyaviy va boshqa maxsus matnlarni tarjima qilishda aniqlik, mazmuniy moslik va funksional tushunarlilik tamoyillarini uyg'unlashtirishga asoslanadi.

6. D. S. Lotte va V. P. Danilenko: me'yoriy va lingvistik yondashuvlar

Terminologiya fanining shakllanishi va rivojlanishida muhim o'rin tutgan rus olimlardan biri D. S. Lotte hisoblanadi.⁶ U terminologiyani ilmiy va texnik bilimlarni aniq ifodalashga xizmat qiluvchi tizimli va me'yoriy birliklar majmui sifatida talqin qiladi. Lotte terminlarning asosiy xususiyati sifatida aniqlik, bir ma'nolilik va barqarorlikni ko'rsatadi.

Lotte nazariyasiga ko'ra, terminlar ongli ravishda yaratilishi va maxsus qoidalarga asoslanib tartibga solinishi lozim. U terminologik ishda standartlashtirish masalasiga alohida e'tibor qaratadi. Ayniqsa, iqtisod va moliya kabi amaliy sohalarda terminlarning yagona shaklda qo'llanishi hujjatlar, normativ matnlar va professional muloqotda tushunmovchiliklarning oldini oladi.

⁵Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. London: Prentice Hall. — P. 81–93.

⁶Lotte, D. S. Osnovy postroyeniya nauchno-tehnicheskoy terminologii. — Moskva: Nauka, 1961. — S. 70–84.

Terminologiya masalalarini lingvistik nuqtayi nazardan chuqur tahlil qilgan yana bir rus olimi V. P. Danilenko⁷ terminologiyani til tizimining tarkibiy qismi sifatida ko'rib, terminlarni umumiy leksik birliklar bilan uzviy bog'liq holda o'rganadi. U terminologik tizimlarning shakllanishida tilning ichki imkoniyatlari muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi. Danilenkoning fikricha, termin va oddiy so'z o'rtasidagi farq mutlaq emas: terminlar vaqt o'tishi bilan umumtilga o'tishi yoki, aksincha, umumtil birliklari terminologiyaga aylanishi mumkin. D. S. Lotte terminologiyaga me'yoriy va standartlashtiruvchi nuqtayi nazardan yondashgan bo'lsa, V. P. Danilenko uni lingvistik va tizimli hodisa sifatida talqin qiladi. Ushbu ikki yondashuv moliyaviy terminologiyani ham me'yoriy tartibga solish, ham til tizimi doirasida ilmiy tahlil qilish uchun muhim nazariy asos yaratadi.

7. K. Ya. Averbukh va M. N. Volodina: tizimli va diskursiv yondashuvlar

Zamonaviy rus terminologiya maktabi vakillaridan biri K. Ya. Averbukh⁸ terminologiyani fan va professional faoliyat ehtiyojlaridan kelib chiqib shakllanadigan tizimli va kommunikativ vosita sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, terminologiya doimiy harakatda bo'lgan tizim bo'lib, fan va texnologiya taraqqiyoti bilan birga rivojlanadi. U terminlarning paydo bo'lishi, o'zgarishi va eskirishi ijtimoiy va kognitiv omillar bilan bog'liq ekanini ta'kidlaydi.

Terminologiya va ilmiy nutq masalalarini chuqur tadqiq qilgan rus olimlardan M. N. Volodina⁹ terminologiyani ilmiy muloqotning ajralmas qismi sifatida ko'rib, terminlarning matn va diskurs doirasida qanday funksiyani bajarishini tahlil qiladi. Uning qarashlarida terminlar faqat nomlash vositasi emas, balki ilmiy fikrni shakllantiruvchi va tartibga soluvchi birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Volodinaning ta'kidlashicha, terminlarning ma'nosi ko'pincha ularning kontekstual qo'llanilishi orqali aniqlanadi. K. Ya. Averbukh terminologiyani rivojlanib boruvchi va kommunikativ tizim sifatida talqin qilsa, M. N. Volodina terminlarning ilmiy diskursdagi funksional rolini markazga qo'yadi. Ushbu qarashlar moliyaviy terminologiyani ham tizimli, ham matn darajasida tahlil qilish uchun muhim nazariy asos yaratadi.

8. A. V. Anikin va tarixiy-etimologik yondashuv

Tilshunoslik va terminologiya sohasida muhim ilmiy ishlari bilan tanilgan rus olimlardan biri A. V. Anikin hisoblanadi.¹⁰ Uning tadqiqotlarida terminologiya, ayniqsa, maxsus leksikaning kelib chiqishi (etimologiyasi) va tarixiy shakllanishi markaziy o'rin egallaydi. Anikin terminlarni faqat zamonaviy holatda emas, balki ularning tarixiy rivojlanish jarayonida tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi.

⁷Danilenko, V. P. Terminologiya i yazyk nauki. — Moskva, 1977. — S. 12–19.

⁸Averbukh, K. Ya. Obshchaya teoriya termina. — Ivanovo: Ivanovskiy gos. un-t, 2004. — S. 44–57.

⁹Volodina, M. N. Nauchnyy tekst kak ob'yekt lingvisticheskogo issledovaniya. — Moskva: Nauka, 2000. — S. 30–38.

¹⁰Anikin, A. V. Zoloto: Mezhdunarodnyy ekonomicheskiy aspekt. — Moskva: Politizdat, 1988. — S. 211–215; Anikin A. V. Etimologicheskiy slovar russkogo yazyka. — Moskva.

Anikinning fikricha, terminning to'liq mazmunini anglash uchun uning etimologik asosini, ya'ni qaysi til yoki madaniy muhitdan kelib chiqqanini aniqlash muhimdir. Bu yondashuv, ayniqsa, moliyaviy va iqtisodiy terminologiya uchun dolzarb hisoblanadi, chunki ushbu soha terminlarining katta qismi yunon, lotin, fransuz, ingliz va nemis tillari orqali shakllangan. Olim terminlarning rivojlanishida tillararo o'zaro ta'sir muhim rol o'ynashini ko'rsatadi: ko'plab moliyaviy terminlar qarzma birliklar bo'lib, ular qabul qiluvchi til tizimiga moslashish jarayonida fonetik, morfologik va semantik o'zgarishlarga uchraydi. A. V. Anikinning yondashuvi terminologiyani tarixiy-etimologik nuqtayi nazardan o'rganishga asoslanadi va moliyaviy terminlarning kelib chiqishi hamda semantik rivojlanishini chuqurroq anglashga imkon beradi.

Xulosa

Shunday qilib, jahon tilshunosligida moliya sohasi terminologiyasini o'rganish masalasi ko'p qirrali va turli ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq etilganligi bilan ajralib turadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, moliyaviy terminologiya nafaqat maxsus leksik birliklar majmui, balki bilimlarni ifodalash, uzatish va professional muloqotni ta'minlashga xizmat qiluvchi murakkab tizim sifatida qaraladi.

G'arbiy tilshunoslikda moliyaviy terminlar asosan kommunikativ va funksional nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotchilar terminlarning dinamik xususiyatga ega ekanini, ya'ni ularning ma'nosi, qo'llanish doirasi va funksiyasi vaqt o'tishi bilan o'zgarib borishini ta'kidlaydilar. Rossiya terminologiya maktabi vakillarining ilmiy qarashlarida esa moliyaviy terminologiya asosan tizimli va me'yoriy hodisa sifatida talqin qilinadi. Terminlarning aniqligi, bir ma'noliligi, barqarorligi va standartlashuvi asosiy tamoyillar sifatida ilgari suriladi.

G'arbiy va Rossiya terminologiya maktablari o'rtasida yondashuvlar jihatidan muayyan farqlar mavjud bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy jihatlardan ham bor: har ikkala yo'nalishda ham moliyaviy terminologiyaning ilmiy asosda o'rganilishi, terminlarning aniq va izchil qo'llanilishi professional muloqot samaradorligini oshirishga xizmat qilishi e'tirof etiladi. Mazkur nazariy qarashlar keyingi boblarda moliyaviy terminlarning milliy til doirasida shakllanishi, ularning lingvistik va tarjimaviy xususiyatlarini o'rganish uchun mustahkam ilmiy zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Cabré, M. T. (1999). Terminology: Theory, Methods and Applications. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
2. Sager, J. C. (1990). A Practical Course in Terminology Processing. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
3. Nida, E. (1964). Toward a Science of Translating. Leiden: Brill.
4. Baker, M. (1992). In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge.
5. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. London: Prentice Hall.

6. Lotte, D. S. Osnovy postroeniya nauchno-tekhnicheskoy terminologii. — Moskva: Nauka, 1961.
7. Danilenko, V. P. Terminologiya i yazyk nauki. — Moskva, 1977.
8. Averbukh, K. Ya. Obshchaya teoriya termina. — Ivanovo: Ivanovskiy gos. un-t, 2004.
9. Volodina, M. N. Nauchnyy tekst kak ob'yekt lingvisticheskogo issledovaniya. — Moskva: Nauka, 2000.
10. Anikin, A. V. Etimologicheskiy slovar russkogo yazyka. — Moskva.
11. Dadaboyev S. A. Iqtisodiy terminologiyaning lingvistik muammolari. — Toshkent.
12. Hojiyev A. O'zbek terminologiyasi. — Toshkent.
13. Mahmudov N. Ilmiy uslub va terminologiya. — Toshkent.
14. Vahobov A.V., Malikov T.S. Moliya. — Toshkent, 2010.

